

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ Й ТЕРМІНИ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

У статті розглядаються моделі репрезентації знань, підходи до розуміння концепту, головні завдання та дискусійні проблеми когнітивної лінгвістики.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, фрейм.

В статье рассматриваются модели представления знаний, подходы к пониманию концепта, главные задачи и дискуссионные проблемы когнитивной лингвистики.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, концепт, фрейм.

The article deals with the models of knowledge representation, approaches to the concept's understanding, main tasks and discussing problems of cognitive linguistics.

Key words: cognitive linguistics, concept, frame.

Як правило, останні дослідження мовної картини світу лінгвісти проводять у межах та за правилами когнітивного підходу [9, с. 245], що засвідчує його **актуальність**.

Саме когнітивні наукові дослідження виходять на передові позиції лінгвістики загалом. Предметом їхнього аналізу постають такі моделі репрезентації знань, як картина світу, сценарій, фрейм, стереотип, концепт тощо, серед яких найбільш спірним на сьогоднішній день є центральне поняття лінгвокогнітології – концепт [12, с. 6]. В основному, лінгвісти найбільше уваги приділяють вивченню концептів та фреймів.

Метою статті було здійснити аналіз цих структур представлення знань, виявити їхні ключові відмінності і підсумувати головні завдання та дискусійні проблеми когнітивної лінгвістики.

Об'єктом цього дослідження є моделі репрезентації знань. **Предметом** – їхні ключові характеристики.

Термін «концепт» має різні дефініції та виходить із середньовічного концептуалізму (П. Абеляр, Т. Гоббс, У. Оккам), де він розглядався як універсалія, що узагальнює ознаки речей, містить важливу й актуальну інформацію та створена розумом для його внутрішнього використання [14, с. 257]. У російському варіанті термін концепт був уведений у 1928 році у статті «Концепт і слово» філософом С. Аскольдовим, який позначав ним мисленнєве утворення, що заміщує людині у процесі думки невизначену кількість предметів того самого роду, тобто концепт розглядався як загальне родове поняття відносно конкретних видових понять одного класу [14, с. 257].

У сучасній лінгвістиці, концепт як лінгвокогнітивне явище – це одиниця «ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання і досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), всієї картини світу, яка відображена в людській психіці» [5, с. 90].

На думку С. Г. Воркачова, ми говоримо про концепти лише стосовно до абстрактних сутностей, предмети не є знаками концептів [2]. Слід підкреслити, що В.І. Карасик, вступаючи з С.Г. Воркачовом в дискусію відносно вищенаведеної думки, зазначає, що «матрешка» – це не просто вирізана з дерева розмальована іграшка, але й багато асоціацій, що переживаються людьми, які знайомі з традиційною народною російською культурою [4, с. 122].

З.Д. Попова та І.А. Стернін розвивають семантико-когнітивний підхід до лінгвокогнітивних досліджень, визначивши концепт як «глобальну мисленнєву одиницю, яка представляє собою квант структурованого знання» [10, с. 4].

Д.С. Ліхачов розуміє концепт як замітник поняття, як «натяк на можливе значення» і як «відгук на попередній мовний досвід людини»

[7, с. 282], тобто концепт трактується як індивідуальний смисл на відміну від колективного, словником зафіксованого значення [4, с. 116].

Принагідно зазначимо, що за належністю концепту певному суб'єктові концептуалізації (індивіду, групі, етносу, людству), дослідники поділяють їх на різні типи. Так, О.О. Селіванова виокремлює відповідно – ідіоконцепти, узуальні концепти, етноконцепти та загальнолюдські концепти [13, с. 12]. В. Карасик виділяє загальнонаціональний концепт, концепт субкультури і внутрішню форму концепту, відому лише фахівцям [3, с. 3].

Однією з головних дискусійних проблем лінгвоконцептології є – залежність концепту від мовної вербалізації. Одні дослідники вважають їх повністю вербалізованими (Р.Джекендофф, О.Бабушкін, А.М.Приходько), інші частково вербалізованими (О.Кубрякова, З.Д. Попова, І.А. Стернін, М.М. Полюжин, Ю.Апресян, Г. Гачев). Зокрема, на думку, А.Вежбицької – вони є повністю автономними від мови. Е.С. Кубрякова вважає, що частина концептів має мовну «прив'язку», інші концепти представлені в психіці особливими ментальними репрезентаціями – образами, картинками, схемами і т.п. [5, с. 90]. В дослідженні А.М. Приходька представлена дещо відмінна точка зору: переважає більшість концептів номінуються лексичним шляхом, менша – синтаксичним і фразеологічним [12, с. 107].

Як бачимо, розуміння концепту варіюється в сучасній лінгвістиці. Не викликають суперечок лише положення, що концепт є головною одиницею свідомості, вербалізується мовними засобами і включає, на відміну від поняття, не лише описово-класифікаційні, але й чуттєво-вольові і образно-емпіричні характеристики. У такий спосіб концепти не лише мисляться, а й переживаються [15, с. 41].

Підходи, які існують в лінгвістиці до розуміння концепту зводяться до **лінгвокогнітивного** та **лінгвокультурного** осмислення цих явищ [2].

Лінгвокогнітивний та лінгвокультурний підходи не виключають один одного: концепт як ментальне утворення в свідомості індивіда є виходом на концептосферу соціуму, тобто в кінцевому результаті на культуру, а концепт як одиниця культури є фіксацією культурного досвіду, який стає надбанням індивіда. Інакше кажучи, ці підходи розрізняються векторами по відношенню до індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрям від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – це напрям від культури до індивідуальної свідомості [4, с. 117].

При цьому, З.Д. Попова та І.А. Стернін пропонують розрізняти дослідження виконані в руслі лінгвокогнітивної концептології та когнітивної семасіології. Таким чином, варто використовувати отримані когнітивні дані не лише для моделювання концептів та описання національної концептосфери, а й для пояснення явищ і процесів в семантиці мови, поглибленого вивчення лексичної та граматичної семантики. Такий напрям дослідження вчені називають – когнітивною семасіологією [11, с. 9].

Як ми вже вище зазначали, одним із головних завдань когнітивної лінгвістики є «дослідження структур репрезентації знань» [6, с. 190]. Структури репрезентації знань є умовними та спрощеними моделями свідомості, які представляють різнопланову інформацію, набуту на підставі різних пізнавальних психічних механізмів людини в її взаємодії з навколишнім світом й у процесі внутрішньої рефлексії [14].

А.П. Бабушкін подає ряд моделей репрезентації знань, як типи концептів: 1) мислительні картинки (конкретні зорові образи – риба «минь»); 2) схеми (менш детальні образи – «ріка» як голуба стрічка); 3) гіпероніми (дуже узагальнені образи – «взуття»); 4) фрейми (сукупність асоціацій, які зберігаються в пам'яті – «базар»); 5) інсайти (знання про функціональне призначення предмета – «барабан»); 6) сценарії (знання про сюжетний розвиток подій – «бійка»); 7) калейдоскопічні концепти

(сукупність сценаріїв і фреймів, пов'язаних з переживаннями і відчуттями – «совість») [1, с. 43–67]. Крім цього, вивчаються також такі моделі репрезентації знань, як картина світу, стереотип, прототип, гештальт тощо.

Ряд дослідників (С.Г. Воркачов, В.І. Карасик, Н.А Красавський, А.М. Приходько та ін.) вважають, що концепт є щонайменше тримірним ментальним утворенням. Скажімо за В.І. Карасиком, концепт є тримірним (як мінімум) утворенням і включає предметно-образну, понятійну і ціннісну складові. Повнота уявлення предметно-образної сторони концепту залежить від життєвого досвіду людини: якщо хтось хоча б раз в житті здавав екзамен, він зможе достатньо детально охарактеризувати екзаменаційну ситуацію [4, с. 127].

В сучасній лінгвістиці предметно-образна сторона концепту моделюється у вигляді **фрейму** – узагальненої структури даних уявлення стереотипних ситуацій [8, с. 7]. Фрейми – це моделі для вимірювання та описання знань (ментальних репрезентацій), які зберігаються в пам'яті людей. Фрейм має спіралеподібний характер: людина пригадує що-небудь, втягуючи в початковий образ весь свій життєвий асоціативний досвід, який немовби рокручується по спіралі [4, с. 127]. Оскільки світ багатомірний та багатопричинний, в пам'яті зберігаються цілком різні образи суттєвих для людей фрагментів світу [4, с. 127].

Фрейм як поняття запозичений з когнітивної семантики для позначення того, як людські уявлення зберігаються і функціонують в пам'яті. Сам термін поширений американськими вченими М. Мінським та Ч. Філлмором. М. Мінський визначав фрейм як структуру інформаційних даних, у якій відображено набуті досвідним шляхом знання про деяку стереотипну ситуацію та про текст, що її описує [8, с. 7]. Ч. Філлмор розглядав фрейм в інтерпретаційному ракурсі як знання ситуації, які полегшують сприйняття й розуміння подій, що описуються у тексті. При

цьому, варто зазначити, що опис фреймів здійснюється, як правило, на текстовому матеріалі [9, с. 247].

Враховуючи абстрактний характер моделей репрезентації знань, більшість дослідників (З.Д.Попова, І.А. Стернін, О.Д. Огуй, А.М.Приходько та ін.) сходяться на думці, що концепт не має чітких границь [10, с. 11; 9, с. 245; 12, с. 50], а в міру віддалення від ядра відбувається поступове загасання асоціацій [12, с.50]. Це спричиняє проблему опису меж концепту. Саме задля об'єктивності дослідження, визначення концептів відбувається здебільшого на матеріалі словників, а не на даних опитування кількох десятків інформантів. Принагідно зазначимо, що лексикографія на сьогоднішній день ґрунтується виключно на об'ємному текстовому корпусі, напр., Дуден-корпус охоплює близько 2 млрд. слів.

Відсутність у когнітивістських роботах формалізованих та статистичних методик, прирікає подібні дослідження на певну поверховість [9, с. 247]. На переконання О.Д. Огуя слоти та термінали, отримані дедуктивним шляхом, мають польовий характер, тобто наближаються до різночастининомовних полів, поєднаних спільною ознакою [9, с. 247]. Це дає право визначати також і концепт за формалізованою процедурою.

Висновки

1. Для когнітивістів, інтерес представляє аналіз того, як база знань індивіда виражається в різних формах засобами мови в мовленні і як вона впливає на обробку індивідом усного і писемного мовлення (текстів).

2. Когнітологи пропонують для опису знань, які зберігаються в пам'яті людей, різні ментальні моделі. Найбільше уваги лінгвісти приділяють вивченню концептів та фреймів.

3. З допомогою аналізу сукупності засобів, що об'єктивують концепт, можна скласти уявлення про зміст і структуру концепту в концептосфері та описати цей концепт.

4. З допомогою фрейм-структур свідомості можна виявити, описати, вивчити, структурувати предметно-образну складову концепту. Концепт, натомість, є щонайменше тримірним ментальним утворенням.

5. Визначення концептів відбувається, як правило, на матеріалі словників, а опис фреймів – на текстовому матеріалі.

В перспективі слід здійснити порівняльний аналіз, на перший погляд, протилежних категорій «лексико-семантичного поля» та «концепту».

Список використаної літератури

1. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1996. – 104 с.
2. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании : опыт лингвокультурологического анализа : Монография / С.Г. Воркачев. – Краснодар : Изд-во Кубан. гос. техн. ун-та, 2002. – 142 с.
3. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке / В.И. Карасик // Языковая личность : Культурные концепты. – Волгоград, Архангельск, 1996. – С. 3–16.
4. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
5. Краткий словарь когнитивных терминов / [Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г.] / под общей ред. Е.С. Кубряковой. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
6. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) / Е.С. Кубрякова // Язык и наука конца XX века. – М., 1995. – С. 144–238.
7. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : Антология. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.
8. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 152 с.
9. Огуй О.Д. Семасіологічні горизонти когнітивної парадигми / О.Д. Огуй // Актуальні проблеми германської філології в Україні та Болонський процес : Матеріали II Міжнар. наук. конференції. – Чернівці : Книги – XXI, 2007. – С. 244–248.

10. Попова З.Д., Стернин И.А. Понятие концепт в лингвистических исследованиях / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 2000. – 30 с.
11. Попова З.Д., Стернин И.А. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку / З.Д. Попова, И.А. Стернин // Антология концептов / под ред. В.И. Карасика, И.А. Стернина. – М. : Гнозис, 2007. – С. 7–10.
12. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
13. Селиванова Е.А. Принципы концептуального анализа / Е.А. Селиванова // Актуальні проблеми металінгвістики. – Київ, Черкаси : Брама, 1999. – С. 11–14.
14. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
15. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю.С. Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.